

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р **Татяна Иванова Ичевска**

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

(н.ст., име, презиме, фамилия – акад. дл. в научна организация)

на дисертационен труд за присъждане на научна степен '**доктор на науките**'

в област на висше образование 2. Хуманитарни науки;

професионално направление 2.1. Филология;

научна специалност Българска литература

Автор: доц. д-р Иван Тодоров Русков – ПУ „Паисий Хилендарски“

Тема: „Символи и свят. Кръстът“

1. Предмет на рецензиране

Със заповед № Р33-3843 от 21.07.2016 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определен(а) за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема **„Символи и свят. Кръстът“** за придобиване на научната степен ‘доктор на науките’ на ПУ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки; професионално направление 2.1. Филология; научна специалност Българска литература. Автор на дисертационния труд е **доц. д-р Иван Тодоров Русков** - Катедра „История на литературата и сравнително литературознание“ към Факултет Филологически на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Представеният от **доц. д-р Иван Тодоров Русков** комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл. 45 (4) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ, включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- копие от диплома за образователната и научна степен „доктор“;
- протоколи от катедрени съвети, свързани с откриване на процедурата и с предварителното обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;

- справка за спазване на специфичните изисквания на съответния факултет;
Дисертантът е приложил **18** броя публикации по темата на дисертационния труд.

На 4. 07. 2016 г. в Катедра „История на литературата и сравнително литературознание” е обсъден дисертационният труд на доц. д-р Иван Русков, предложен за придобиване на научната степен “доктор на науките”. Заседанието е редовно – с необходимия за провеждането му кворум. Дискусията по време на обсъждането е била задълбочена, трудът е оценен като приносен. Изборът за членове на научното жури е направен по законовите изисквания. Няма допуснати процедурни нарушения и основателно е даден ход за защита на дисертационния труд.

2. Кратки биографични данни

Иван Тодоров Русков завършва специалността *Българска филология* в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ през 1984 г. Непосредствено след това работи като учител по български език и литература – 1984 - 1985 г. В периода 1988 – 1986 г. е редовен аспирант в Катедрата по българска литература в СУ „Св. Климент Охридски“. От 1989 г. е асистент по Нова българска литература (от Освобождението до Първата световна война) и Историческа поезика в ПУ „Паисий Хилендарски“. В периода 1992 – 1995 г. е старши асистент, а от 1995 до 2003 – главен асистент. През 1999 г. получава образователната и научна степен „Доктор“ след защита на дисертация на тема: „Развой на пейзажната лирика в българската литература от Освобождението до Първата световна война“. В периода 2001 – 2005 работи като лектор по български език, литература и култура в университета в Будапеща. От 2003 г. е доцент в Пловдивския университет. Води различни лекционни курсове в бакалаварските и магистърските програми на университета. Ръководител е на докторант.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Фокус на изследователското внимание в дисертационния труд са механизмите, по които става изграждането и функционирането на определени символи във възрожденската и следосвобожденската литература и култура. В частност изследователските усилия са насочени към изясняването на спецификата на Поибренския кръст и превръщането му в един от значимите символи по време на Априлското въстание. През тази призма са прочетени редица текстове, проблематизиращи случилата се през 1876 г. среща на революционната идеология с християнската идея за саможертвата и възкресението, както и разпятията, през които преминават водачите на националната ни революция. Този проблем досега не е бил обект на

внимание от страна на литературните изследователи, което прави дисертационния труд приносен и актуален.

4. Познаване на проблема

С оглед на специфичната проблематика на изследването прави впечатление, че авторът демонстрира изключително добри познания не само в областта на литературната история, но и на историографията, на иконописта, фотографията и ставрографията.

5. Методика на изследването

В хода на анализите Русков се опира главно върху теорията на автотекстуалността и теорията на интертекстуалността, чиито постановки му позволяват да намери адекватни и аргументирани отговори на задаваните от него в дисертационния труд въпроси.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Общият обем на дисертационния труд е 538 с. заедно с библиографията и приложенията. Изследването на Иван Русков се състои от увод, четири части, всяка от които е разделена на по няколко подчасти, заключение и приложения.

Първата част „Кръстът и двумирието. Поглед към структурата на света и надеждата за спасение на душата според споменати в „Записки по българските въстания“ религиозни четива“ се концентрира върху въпроса за срещата на високото и ниското християнство, осъществена в любимите на котленските овчари религиозни книжки, в резултат на която се оформя както техният мироглед, така и следваната от тях система от ценностни и поведенчески норми. Проследявайки диалога между каноничната и неканоничната литература, Русков обръща внимание на факта, че формирането на вярата води до своеобразен пренос, при който започват да се редопологат книга – икона – кръст. Подробно е обговорено преливането, доразвиването и преосмислянето на определени образи и мотиви от книжките, които Захарий Стоянов чете, до появата на собствената му Книга. В този ред на мисли е открит мотивът за митарствата, които от интересен разказ се превръщат в съдба на въстаниците по време на Априлската епопея. Именно тогава започва и същинското проблематизиране на категории като вяра – святост – спасение, започва търсенето на отговор доколко в настоящия момент е постижимо спасение единствено чрез вярата. Задълбочено е изяснен моделът за свят, който градят „Словата“, като е показано взривяването му при потушаването на въстанието - неслучайно в „Записките“ настойчиво се ревизират формираните до този момент представи за мъченичество и святост. Сближаването на идеология и религия през 1876 води и до преосмислянето на образа на Христос и на смисъла на неговото дело, до превръщането му в пример за подражание от страна на въстаниците. В

първа част са сравнени и различните редакции на „Камък падна от небото”, като е обговорено съотнасянето им с библейското слово. С оглед на ключовия проблем в дисертационния труд Русков подробно анализира контекстите, в които в религиозните четива се вписва Христовият кръст, значимостта на акта на неговото целуване, както и начините, по които се осмисля Христовото разпятие.

Във втора част „Кръстът на 1876. История и свещенопис“ е изследвано битието на кръста на 1876 като вещ и като символ в „Записките” на Захарий Стоянов. От една страна, внимание е отделено върху самото изработване на Поибренския кръст, върху въпроса за името на неговия майстор, върху съотнасянето и различието му спрямо общоприетата матрица, върху развихрилите се скандали около неговата автентичност, върху фигурите на дарителите и ролята на Белопитов в сюжетите по покупко-даряване на артефакти, по оценяване и преоценяване на личности и факти. От друга страна, обстойно са разгледани текстове, писани в различни години, които коментират съдбата на кръста на 1876 (на Стоян Заимов, на Димитър Страшимиров, на поп Грую Бански, на проф. Иван Гошев). Акцентът в тази част, разбира се, е поставен върху функционирането на кръста в „Записките“ на Захарий Стоянов. Текстът на Русков се полага върху няколко важни изследователски сюжета – притчата за отворените очи, капаните на езика, огненото кълбо, кръста и заколението, убийството на Бенковски. В хода на тяхното разгръщане са поставени въпросите за драматичното разминаване между видимо и същностно по време на въстанието и неговото потушаване, за слепотата и зрението на водачите, за (не)разчитането на системата от знамения и знаци, предхождащи предателството, за светлината, която разкрива истини, но и ослепява и отдалечава от истината. Дисертантът обръща внимание както на пренаписването на евангелските сюжети за намирането на човека и предаването му в „Записките“, така и на ролята на животинския код като смисловоизграждащ при моделирането на образа на предателя. Обговорен е и проблемът за силата на словото, което събира, но и пленява и убива. Въстанието е положено в един широк свод от митологични и библейски символи, без които трудно може да се разбере смисълът на акта на самоизгаряне на водачите. Не на последно място, във втора част историята на кръста е преплетена с историята на водачите в националната ни история – Димитър Общи, Левски, Бенковски и Отец Кирил. Ключово място играят разсъжденията на Русков относно зловещата фигура на Мазхар паша, за отрязаната глава на Бенковски, за неговата сабя, за връщането на сребърния кръст, относно ролята на руснаците и Заимов за превръщането на кръста в място на памет. Специално място във втора част е отделено и на разчитането на кръста на 1876, както и на реставраторските грешки, направени поради непознаването на кода на свещенописа.

В трета част „Кръстът. Видимо и невидимо, измеримо и неизмеримо“ са изяснени термините иконография, иконология, ставрография и ставрология. Анализирани са различните прочити на понятията алегория и символ (от библейския нарратив до съвременните концепции). Дисертантът извежда механизмите, по които функционира системата образ – знак – символ в християнското изкуство. С оглед на основните проблемно-тематични ядра на изследването Русков разглежда трудовете на Максим Изповедник и Дионисий Ареопагит, поставящи въпросите за символа и образа, за не/познаваемостта на Бога, за истината и доброто. Систематизирайки ключови постановки на Максим Изповедник, Йоан Дамаскин и Григорий Палама, Русков откроява специфичните акценти в православното осмисляне на кръста. В тази част са осмислени и образите символи на крина, пустинята, кръстното дърво и свързания с него сюжет за Христовото разпятие. Внимание е отделено и на Ерминиите и на начините, по които в тях са пречупени принципите на иконописта.

Въз основа на изградения теоретичен свод е прочетен и кръстът на 1876 като текст – анализирани са функциите на херувимите, на крина, мястото и символиката на евангелистите. Русков предлага и свои прочит на надписите на кръста - в нимбата (ореола) на Отец и Син, над фигурата на Христос, на дръжката и на постаментата.

Четвърта част „Завещание и презапис. Връщане към Записките и Словото на Оборище“ отново насочва вниманието си към „Записките“, като по такъв начин се оформя и своеобразната рамка на изследването. Обстойно е обговорена противоречивата фигура на Стамболов, съдбата на когото позволява да се видят драстичните размествания в парадигми и ценности след Освобождението, засилващата се проблематичност на авторитета на бащата, механизмите, по които може да се случи така нужното себенамиране на прокълнатите синове и бащи. Дисертантът подробно анализира панагюрския печат и моделите, по които той мисли – визуализира Оборище, мощно интегрирайки знанията си за/от «Записките», «Кървава песен» на Славейков, следвоенните слова, изпълнени едновременно с униние и националистичен патос, за/от юбилеите на Априлското въстание. На коментар са подложени съществуващите издания на «Записките», както и по-късните редакторски намеси и манипулации, направени с текста на Захарий Стоянов.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Изцяло приемам формулираните в автореферата от дисертанта приноси на работата. Без да ги повтарям, тук бих искала да посоча още в какво виждам достойнствата на неговото изследване.

Както споделих още на вътрешното обсъждане, не мога да скрия, че съм изключително респектирана от предложеното изследване. Респектирана съм от огромния труд, който стои

зад него; от броя на разнородните източници, които са внимателно проучени в хода на писането и впоследствие умело използвани при изграждането на собствените тези; от проявената (свръх)прецизност при изясняването на един или друг образ или мотив, което от своя страна вече ни обяснява и непрекъснатото отваряне на контексти, привличането-наслагване на имена, текстове, концепции.

Очевидно е, че Иван Русков не се страхува да поеме риска, произтичащ от непрекъснатото прекосяване на граници и от навлизането в нетипични за литературния историк научни полета, но именно благодарение на този риск успява да реконструира историята на такъв артефакт, какъвто е кръстът на Априлското въстание.

Трудът е добре структуриран, всяка от четирите части има своя логика и смислова обособеност, като едновременно с това между тях тече постоянен диалог. Ясно се вижда как подхванатите в първата част сюжети се доразвиват, уплътняват теоретично, как се конкретизират с оглед на анализирания текстове – и особено на „Записките“; как определени образи и мотиви от обговорената в първа част неканонична литература стават значещи с оглед на разиграващи се ритуали по време на въстанието или с оглед на изобразеното на кръста на 1876.

Изключително интересен е предложението от Русков ключ за разчитане на посланията и художествената структура на „Записките“ – през призмата на кръста. Извеждайки и анализирайки функциите му в отделните етапи на въстанието, авторът демонстрира завидните си умения да разгръща литературноисторически сюжети, да прави видими неизследвани до този момент елементи от микро- и макроравнището на творбата, да проблематизира наложени за нея литературнокритически представи.

Като особено продуктивни с оглед на целите на работата бих посочила аналитичните наблюдения върху акта на целуването на кръста и ритуалите на целуването в „Записките“; върху системата от чудеса в религиозните книги, с които израства бъдещият мемоарист, и чудесата, белязали собственото му битие след погрома на въстанието; върху символиката на крина като част от библейския наратив, от разказите в религиозните четива и от разказа, запечатан на кръста на 1876.

Приноси с оглед на съществуващата литература върху „Записките“ са и наблюденията на Русков върху появата и (не)разчитането на огненото знамение, превърнало се при погрома в огнен ад за въстаниците; както и изследователският разказ за разпятието на водача Бенковски, който от водещ се оказва воден, подведен, предаден.

Макар изследването да тръгва от конкретен текст, кръстът като образ и символ не се разглежда единствено в „Записките“, а и в един доста широк контекст, оформен и от други

важни за битуването на Априлското въстание текстове. В този смисъл сред приносните моменти на работата могат да се отнесат наблюденията върху начините, по които написаното от Захарий Стоянов се среща със и оглежда във произведенията на Стоян Заимов, на поп Минчо Кънчев, на Димитър Страшимиров, на поп Грую Бански, на Иван Гошев и др. По такъв начин разказът за съдбата на кръста и кръстоносеца придобива особена стереоскопичност и смислова обемност. За това спомага и синхронният поглед към различните интерпретации на едни и същи факти, лица, знаци и знамения, които обаче, независимо от различната си оптика, се събират в разпятието на Бенковски и на Отец Кирил.

В този ред на мисли като огромна сполука на работата бих посочила превръщането на едно от главните действащи лица на Оборище в творец, казано с други думи, поп Грую е видян не само като част от ключови за въстанието сюжети, но и като сам творещ сюжети, които в своята заедност позволяват да се сглоби истината (с всичките уговорки доколко постижима е тя) за ритуалите, разиграли се през пролетта на 1876 година.

Безспорно ценни са наблюденията на Русков върху (пре)изданията на „Записките“ и разпятията, на които ще бъде подложен самият Захарий Стоянов през 20. век, както и върху трудовете на Стоян Заимов, осмислящи не само значението на Априлското въстание, но и ролята на кръста в кулминационни моменти от хода на националната ни революция.

Достойнство на работата е и сглобяването и задълбоченият анализ на трите разказа за жертвеността, които се срещат-оттласкват в зловещата фигура на Мазхар паша (имам предвид подчастта „Въжделение и смърт. Историята на кръста и историята на водачите в националната история“).

Принос на работата е, че в нея се проследяват не само поредицата приковавания към кръста, които се случват в литературата, но и изковаването на самия кръст, в който, както се вижда, се оказват вградени множество имена, биографии, съдби, пряко или косвено пресичащи се с личността на главния летописец на въстанието - Захарий Стоянов.

Задължително трябва да отбележим и това, че Иван Русков умело сменя интерпретативния подход в различните части на изследването си, като успява да намери баланс между научното и есеистичното начало. Едно от големите достойнства на работата е, че включва фактологията в интригуващи сюжети, с разгръщането на които Русков категорично ни убеждава в необходимостта от нейното привличане.

Не на последно място трябва да се отбележи добре изграденият плътен теоретичен корпус, който обслужва както отделните анализи в първа, втора и четвърта част, така и предложения от дисертанта прочит на кръста като текст.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

По темата на дисертационния труд са приложени 18 публикации. В тях виждаме прецизно и аргументирано развити и доразвити основни постановки от дисертационния труд.

9. Лично участие на автора

10. Автореферат

Авторефератът адекватно отразява съдържанието на работата и основните резултати, постигнати в нея, и е изцяло съобразен със специфичните изисквания на Филологическия факултет.

11. Критични забележки и препоръки

12. Лични впечатления

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение ще кажа, че предложеният на вниманието дисертационен труд **има подчертано приносен характер и отговаря на всички** изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. Представените материали и дисертационни резултати **напълно съответстват** на специфичните изисквания на Филологическия факултет, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ. Дисертационният труд показва, че дисертантът Иван Тодоров Русков **притежава** задълбочени теоретични знания и професионални филологически умения, като **демонстрира** качества за провеждане на изследвания със значими научни приноси.

Поради гореизложеното, убедено давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди научната степен ‘доктор на науките’** на Иван Тодоров Русков в област на висше образование: Хуманитарни науки, професионално направление: Филология, научна специалност Българска литература.

14. 10. 2016 г.

Рецензент:

Доц. д-р Татяна Ичевска

(ак. дл. н. ст. име фамилия)